

Ahîlik ve Tasavvuf: Anadolu'daki Ahlakî ve Sosyal Yapıların Karşılaştırmalı Analizi

Ahîlik and Sufism: A Comparative Analysis of Moral and Social Structures in Anatolia

Doç. Dr.

Öncel Demirdaş

Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Ankara, Türkiye / Ankara University, Faculty of Theology, Ankara, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0003-0413-9870>

ROR ID: <https://ror.org/01wntqw50>

onceldemirtas@gmail.com

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 24 Nisan / 24 April 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 28 Haziran / 28 June 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / 30 June 2025

Yayın Dönemi / Publication Period: Haziran / June

DOI: <https://doi.org/10.46231/sufiyye.1683016>

Etik Beyan

Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Öncel Demirdaş).

Telif Hakkı&Lisans

Copyright&License:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

İntihal

Plagiarism:

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Yayıncı

Publisher:

Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği / Kalem Education Culture Academy Association

Atıf / Cite as

Öncel Demirdaş, "Ahîlik ve Tasavvuf: Anadolu'daki Ahlakî ve Sosyal Yapıların Karşılaştırmalı Analizi", *Sufiyye* 18 (Haziran / June 2025), 27-56.

* Makale yazarın dergide görevli olduğu için, değerlendirme sürecinde çıkar çatışmasının önlenmesi amacıyla ilgili kişinin editöryal rolü geçici olarak askıya alınmıştır. Bu sayede yazar, hakem sürecine erişim sağlayamamış ve çift taraflı kör hakemlik ilkesi korunmuştur. / As the author of the article is affiliated with the journal, his editorial responsibilities have been temporarily suspended for the duration of the review process to avoid any potential conflict of interest. This measure ensures that the author has no access to the peer review process and that the principles of double-blind peer review are strictly maintained.

Öz

Anadolu, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan ve bu medeniyetlerin dinî, kültürel, iktisadi, siyasi ve toplumsal yapılarıyla zenginlik kazanan bir coğrafyadır. İslâm medeniyetinin geliştirdiği ahlaki ve içtimai yapılar, bireyin iç dünyasını ve toplumsal ilişkilerini düzenleyen temel müesseselerdir. Bu bağlamda Anadolu'da gelişen Tasavvuf ve Ahilik gelenekleri, hem bireyin arınmasını hem de toplumun düzenini esas alan yapılar olarak öne çıkar. Farklı köklerden beslenen bu iki gelenek ortak ahlaki ilkeleri benimsemiş ve Anadolu insanının karakterinde derin izler bırakmıştır. Tasavvuf ve Ahilik dinî ve sosyal yapının şekillenmesinde etkili olmuş, toplum ve bireylerin ahlaki ve sosyal dokusunun inşasında önemli rol oynamıştır. Tasavvuf bireyin nefsiyle mücadele ederek Allah'a yakınlaşmasını hedefleyen manevî bir eğitim yoludur. Ahilik, meslekî ve toplumsal dayanışmaya dayalı, pratik hayatta ahlaki esas alan bir sistemdir.

Dinî-içtimai, iktisadi ve ahlaki boyutları olan Ahilik, Anadolu'da 13. yüzyıldan itibaren yaklaşık 500 yıl süreyle faaliyet göstermiş bir teşkilattır. Özellikle Anadolu'nun sosyal hayatının şekillenmesinde önemli tesiri olmuştur. Esnaf kurumları ve zaviyeleriyle kültür ve medeniyetimizin gelişiminde önemli katkısı olan Ahilik, Anadolu'nun en ücra yerlerine ve dağ başlarına kadar yayılan zaviyelerinde, manevî terbiye ile iş ahlakını bütünleştirerek nice esnaf kuruluşlarına örnek olmuştur.

Ahi zaviyelerinde her türlü konuğa, sıkıntılı günlerinde kucak açılır, yolların emniyetsiz ve taşıma araçlarının iptidai olduğu bir dönemde seyahat edenlere konaklama hizmeti sunulurdu. Ahiler, günlük hayatta teşkilat kurallarına, sofrada adabından iş yerindeki çalışma kurallarına kadar insanın hayatına yön veren birçok hususta Kur'an ve sünnet'i kendilerine rehber edinmişlerdir. Ahlakî, askerî ve siyasal yapılanmalar dışında, sosyal ve ekonomik alanlarda da etkili olan bu teşkilatın teorik ve pratik yapısı, tasavvufî düşüncedeki pek çok kavram ve uygulamayla örtüşmektedir. Ahilik, meslekî bir teşkilat olarak görünmekle beraber, kurduğu zaviyeler ve tesis ettiği ahlaki esaslar itibarıyla büyük oranda tasavvufî bir mahiyet taşımaktadır.

Tasavvuf, bildiği gibi insan nefsinin terbiye etmeyi hedefleyen ilmi bir disiplindir. Tasavvufun teorik düşüncesi tarikatlara vasıtasıyla pratik hayata yansımıştır. Ahilik ve tasavvuf bu manada pek çok müşterek ahlaki terbiye metodunu benimsemiştir. Özellikle nefis terbiyesi, cömertlik, âdâb, riyazet, kanaat, rıza gibi tasavvufî mahiyet arzeden kavramlar, müşterek unsurlar olarak dikkat çeker. Çalışmamızda Ahilik geleneğinin oluşumundaki arka planı, bu teşkilatın ahlaki ve sosyal esaslarının Tasavvuf'a bağlantısını mukayeseli bir şekilde analiz edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Ahilik, ahlak, eğitim, nefis, riyazet, kanaat.

Abstract

Anatolia is a geography that has been home to many civilizations throughout history and has been enriched by the religious, cultural, economic, political and social structures of these civilizations. The moral and social structures developed by Islamic civilization are the basic institutions that regulate the individual's inner world and social relations. In this context, the Sufi and Ahi traditions that developed in Anatolia stand out as structures based on both the purification of the individual and the order of society. These two traditions, nourished by different roots, adopted common moral principles and left deep traces on the character of Anatolian people. Sufism and Ahilik (a socio-economic and cultural system) have been influential in shaping the religious and social structure and have played an important role in the construction of the moral and social fabric of society and individuals. Sufism is a spiritual education path that aims to bring the individual closer to Allah by struggling with his/her ego. Ahilik is a system based on professional and social solidarity and ethics in practical life.

Having religious-social, economic, and moral dimensions, Ahilik is an organization that has been effective in Anatolia for about 500 years since the 13th century. It had a significant impact on shaping Anatolia's social life. Having a significant contribution to the development of our history of culture and civilization with its artisan institutions and lodges, Ahilik has set an example for many artisan organizations by integrating spiritual upbringing and business ethics in its lodges that spread to the remotest places and mountain tops of Anatolia. Ahi lodges welcomed all kinds of guests in times of distress and offered accommodation to travelers at a time when roads were unsafe and means of transportation were primitive. The Ahis took the Qur'an and the Sunnah as their guide in many aspects of human life, from the rules of organization in daily life to table manners and work rules in the workplace. The theoretical and practical structure of this organization, which is effective in social and economic fields in addition to moral, military, and political structures, overlaps with many concepts and practices in Sufi thought. Although Ahilik appears to be a professional organization, it is largely Sufi in nature in terms of the zawiyas it established and the moral principles it established. Sufism, as it is known, is a scientific discipline that aims to discipline the human soul. The theoretical thought of Sufism is reflected in practical life through tariqas. In this sense, Ahilik and Sufism adopted many common methods of moral discipline. In particular, Sufi concepts such as self-discipline, generosity, etiquette, asceticism, abstinence, conviction, and consent stand out as common elements. In our study, we will analyze the background in the formation of the Ahi tradition and the connection of the moral and social principles of this organization with Sufism in a comparative manner.

Keywords: Sufism, Ahilik, morality, education, nafs, asceticism, abstinence.

Giriş

Tasavvuf ve Ahîlik teşkilatı kurdukları tekke ve zaviyelerle Türk toplumunun dinî, ictimâî, sosyal ve kültürel hayatına tesir etmiş kurumsal yapılardır. Bu iki müessese verdikleri eğitim ve tatbik ettikleri esaslar sayesinde ideal ve medeni bir toplum kültürünün inşasına katkıda bulunmuşlardır. Anadolu'da özellikle 13. yüzyıldan itibaren şekillenen sosyal yapılanmalar içinde tasavvuf ve Ahîlik hem bireylerin hem de toplumun ahlaki ve sosyal dokusunun inşasında önemli rol oynamıştır.¹ Tasavvuf bireysel arınma, maneviyat ve ruhsal tekâmül üzerine temellenirken Ahîlik daha çok meslekî, ekonomik ve toplumsal dayanışma üzerine kurulu bir sistemdir. Tasavvuf, bireysel ve toplumsal boyutuyla insanın nefsiyle mücadele ederek Allah'a yakınlaşmasını hedefler ve bu hedefi gerçekleştirme üzerine sistematik bir manevî eğitimi tatbik eder. Ahîlik ise daha ziyade meslekî ve toplumsal dayanışmaya bağlı olarak toplumun pratik hayatına yön veren bir eğitim metodunu benimser. Ancak burada özellikle dikkat çekilmesi gereken husus her iki sistemin ahlak, adalet, yardımlaşma, kanaat ve sabır gibi konularda ortak değerlere sahip olmasıdır. İlke ve esasları temelde Kur'an ve Sünnete dayanmakta; değerlerini ve uygulamalarını bu kaynaklardan almaktadır.

Ahîlik, Anadolu'da sadece bir esnaf teşkilatı değil, aynı zamanda bir ahlâk ve hayat felsefesi olarak Türk toplumu içerisinde kök salmıştır. 13. yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti'nin çöküş sürecine girdiği bir dönemde, toplumsal düzeni ayakta tutmak, meslekî ve ahlaki denetimi sağlamak, üretim ve paylaşımı adalet ekseninde şekillendirmek amacıyla kurulmuştur. Ahi Evran'ın (öl. 1261) öncülüğünde kurumsallaşan bu yapı, İslâm'ın ahlaki temelleri ile Türk töresinin sosyal değerlerini bir araya getirmiştir. Ahîliğin oluşum sürecinde etkili olan temel kavramlar ve düşünceler arasında "ahi", kardeşlik anlayışı, sanat erbabına verilen önem, ahlakî disiplin, emek ve ücret ilişkisi, eğitim sistemi yer almaktadır. Burada konuya giriş mahiyetinde Tasavvuf ve Ahîlik hakkında genel hatlarıyla bilgi verdikten sonra makalenin ana konusunu oluşturan Ahîlik teşkilatına yoğunlaşacağız. Yukarıda sözedilen kavramlar üzerinden Ahîlik

1 bk.Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), 279-365.

teşkilatının nasıl bir yapıya kavuştuğunu ve bu teşkilatın temel ilkeleri, tasavvufun esaslarıyla ahlak, eğitim ve sosyal etkileri bağlamında karşılaştırmalı biçimde incelenecektir.

1.Ahîlik Teşkilatı ve Ahî Kavramının Etimolojik Temeli

13. Yüzyıldan itibaren Anadolu’da var olan ve meslekî-tasavvufî bir kurum olarak bilinen Ahîlik ile ilgili çalışma yapan tarihçi ve araştırmacılar ahiliğin kaynağı hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. M. Fuad Köprülü (öl. 1966) ve Abdülbaki Gölpınarlı (öl. 1982) gibi tarihçi araştırmacılar, ahiliği, fütüvvetin Anadolu’da aldığı biçim ve değişik bir yapılanması olarak yorumlarken² diğer bazı araştırmacılar ise, ahiliğin Anadolu’da Türklerin şekillendirdiği özgün bir teşkilat olduğunu³ ve fütüvvetle de ilgisinin bulunmadığını ileri sürmüşlerdir.⁴ Bir başka değerlendirmeye göre, Ahiliğin oluşumunda, İslâm dünyasında görülen fütüvvetin yanı sıra, İslâm tasavvufu, Bâtînilik ve Melâmilik gibi düşünceler ile İslâm’dan önceki eski Türk inanç, kültür ve ahlâkının, Anadolu’da o dönem etkili olan siyasî, tarihî, ekonomik, sosyal ve dinî şartların tesirleri olmuştur. İşte Anadolu Ahiliği bütün bu etkileşimlerin bir sonucudur. Ancak bütün bu etkilenmelere rağmen dini-sosyal bir kurum olarak Ahîlik, Anadolu’da Türklere mahsus kendine has özellikleri ile orijinal bir müessesedir.⁵

Temelde Kur’an’a ve Hz. Peygamber’in sünnetine dayandırılan prensipleriyle Ahîlik, İslâmî anlayışa doğrudan bağlı olup tasavvufta önemli bir yeri bulunan “uhuvvet”i (kardeşlik)⁶ hatırlatmasından dolayı kolayca yayılmış ve kabul görmüştür. Bu teşkilatın Anadolu’da kurulmasında

2 M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2012), 209-213; Abdülbaki Gölpınarlı, “İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* (2011), 11/17-20.

3 Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 52; Mikail Bayram, *Ahi Evren Tasavvufî Düşüncenin Esasları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 32.

4 Ahmet Yaşar Ocak, “Fütüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/262; Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 171-184.

5 Ünver Günay, “Dini Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/10 (1998), 70; Muharrem Çakmak, “Ahiliğin Tasavvufi Temelleri ve Ahilik-Fütüvvet İlişkisi”, *Hikmet Yurdu* 7/13 (Haziran 2014), 143-144.

6 *Kur’an Yolu Meâlî*, çev. Hayreddin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023, el-Hucurât 49/10).

fütüvvet teşkilatının büyük tesiri vardır.⁷ Ahîlik, İslâm iktisadi hayatının müesseseseleşmiş bir örneği olarak da görülmektedir. Köprülü, Ahîlerin, fütüvvet mesleğine sâlik olup senedlerini Hz. Ali vasıtasıyla, Hz. Peygamber'e kadar götürdüklerini ve diğer sûfîlerin hırkalarına karşılık, fütüvvet şalvarı giydiklerini belirtir. İçlerinde birçok kadı ve müderrisin de bulunduğu Ahîlik teşkilatı, herhangi bir esnaf topluluğu değil, o aynı zamanda akidelerini bu teşkilat vasıtası ile yayan bir tarikat sayılabilir.⁸ Ahîlik, özü ve esası itibarıyla edep, fazilet ve ahlaktan oluşan, insanı bütün yönleriyle ele alan bir mekteptir. Ahîliğin itici gücü, tasavvuf ahlakıdır.

Ahîlik, Arapça “kardeşim” anlamına gelen ahî kelimesinden alınmadır. Bu kelimenin Türkçede “cömert” anlamına gelen “akı”dan türetildiğini söyleyenler de vardır. Meslekî, ahlakî ve iktisadî bir kurum olan Ahîlik, Anadolu'ya münhasır bir teşkilattır.⁹ Ahîliğin doğuşunu, gelişimini ve özelliğini, Türk tarihinin derinlikleri ile İslâm dininin esaslarında aramak gerekir. Çünkü Ahîlik, her ikisinin şu veya bu ölçüde katkıları ile doğmuştur. Biri olmadan diğeri; ruhu olmayan bedene benzetilebilir. Dolayısıyla Ahîlik düşüncesinde Türklük beden ise, İslâmiyet de o bedene dirilik özelliğini kazandıran ruhtur.¹⁰ Ahîlik, bir görüşe nazaran fütüvvetin Anadolu'da sûfî karaktere bürünmüş şekli olarak yorumlanmıştır. Nitekim Ömer Lütfi Barkan (öl. 1979), Anadolu Ahîliği'nin mistik bir tarikat olduğunu, teşkilatın büyük bir kuvveti temsil ettiğini ve sosyal nizamın tesisinde büyük rol oynadığını ifade etmektedir.¹¹ Eski Türk “akıllık” ve “alp” geleneğinin, Arap ve İran fütüvvet idealiyle, İslâmî bir sentez içinde birleşip Anadolu'da ortaya çıkan kurumsallaşmış şeklidir. Klasik bir tarikat görünümü arz etmemekle birlikte şehirlerden taşraya, köylere kadar yayılan örgütlenmesiyle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında önemli bir rol oynamıştır.¹² Fütüvvetle alakalı ilke ve prensipler, Ahîliğin de inanç esaslarıdır.

7 Ziya Kazıcı, “Ahîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/540-542.

8 Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 209-210.

9 Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 478.

10 Refik Soykut, *Orta Yol Ahîlik* (Ankara: Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu Yayını, 1971), 66.

11 Barkan, “Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, 283.

12 M. Saffet Sarıkaya, “Osmanlı Toplumunun Dini Yapısına Bir Bakış Denemesi: Ahîlik-Bektaşilik İlişkisi I”, *Araştırmalar - İnsan Bilimleri Araştırmaları* 1/2 (1999), 18.

Ahîlik sisteminin sosyal temelini oluşturan kardeşlik algısı, toplumsal bağı gerçekleştiren en önemli değerlerden biridir. Bu anlayış, toplumda bireylerin birbirine maddî ve manevî destek olduğu ve dayanışma içinde yaşadığı bir sosyal düzeni inşa eder. Ahî zaviyelerinde yoksulların doyurulması, misafirlerin ağırlanması, hasta ve yaşlılara yardım edilmesi gibi faaliyetler,¹³ bu kardeşlik anlayışının toplumun günlük hayatındaki pratik yansımalarıdır. Kardeşlik bağı, bireylere hem dinî hem de toplumsal anlamda bir sorumluluk bilinci kazandırır ve insanların menfaatten ziyade hizmet odaklı bir yaşam sürmesini sağlar. Bu itibarla Ahîlik, sadece ekonomik bir birliktelik değil, aynı zamanda gönül birlikteliğine dayanan ve toplumsal barışı sağlayan bir gönül birlikteliğidir. Kardeşlik bağıyla her hafta toplanan ahîler, toplantılarında birbirlerine olan güvenlerini tazeler, ortak sorunlarını paylaşır ve çözüm üretirlerdi.

Ahîlik teşkilatındaki kardeşten maksat, nesep ve süt kardeşliğinin yanı sıra sebep kardeşliğidir. Toplumsal hayatta nesep ve süt kardeşliğiyle beraber sebep kardeşliği de önemli bir yer tutar. Sebep kardeşliği; aynı din, kabile ve meslekten olma gibi birtakım ortak amaçlar üzerine tesis edilen bir ilişki türüdür. Dolayısıyla aynı anne-babadan doğanlara ve aynı anneden süt emenlere kardeş denildiği gibi aynı inanç, ideoloji veya aynı değerleri paylaşan kişilere de kardeş denilmektedir.¹⁴ Hz. Peygamberin Medine’de uyguladığı uhuvvet ve mu’âhât (kardeşleşme)¹⁵ anlayışı, Ahilikte kardeşlik ve birlik olmak yaklaşımının temelini oluşturmuştur. Uhuvvet anlayışı çerçevesinde İslâm toplumu ayağa kalkmış ve birbirine kenetlenmiştir. Aynı şekilde Anadolu’da özellikle Moğol ve Haçlı istilaları gibi karmaşaların yaşandığı dönemlerde uhuvvet anlayışı, birleştirici bir unsur olmuştur.

Ahîlik müessesesinin prensipleri az önce de ifade ettiğimiz gibi, temelde Kur’an’a ve Hz. Peygamberin sünnetine dayandırılır. “Ahîlik”, tasavvufta önemli bir yeri olan “uhuvvet”i hatırlattığı için kabul görmesi ve yayılması

13 Ekrem Erdem, “Fütüvvet/Ahîlik-Tasavvuf İlişkisi Ve İktisadi Hayata Dair Bazı Çıkarımlar: Farklı Dillerde Yazılmış Bazı Fütüvvetnameler Üzerine Bir İnceleme”, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 8/2 (2022), 195-196.

14 Ejder Okumuş, “Kardeşlik Kavramının Sosyolojik Boyutları”, *Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku” Sempozyumu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 31-60.

15 Hüseyin Algül, “Muâhât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/306-307.

kolay olmuştur. Âyetlerde mü'minlerin kardeş olduğuna işaret edilmiş ve yetimlerin kardeşliğine ve mallarının korunmasına vurgu yapılmıştır. "Sana yetimleri de soruyorlar. De ki: Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir. Onlarla içli dışlı olursanız zaten onlar sizin kardeşlerinizdir."¹⁶, "Müminler ancak kardeşlerdir, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız."¹⁷

Ahî teşkilatı, kardeşlik anlayışının gereği olarak düşmanlara karşı birlikte mücadele ve cihat etmeyi öğreten bir ekoldür. "Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz."¹⁸ Mü'minlerin kardeş olmasının sırrı, din kardeşlerine hizmet etme ve şefkat göstermeleri, kendi varlıklarını iyilik ve ihsanın aracı yapmalarıdır. Gaflet ehli bu durum ölmüş olan sırlarını diriltmeleri şeklindedir. Kalb erbâbı ve basiret ehli bu gruba girer. İşte böyle bir inayete (lütuf/ihsan) eren kişi, ahîdir.¹⁹

Aynı şekilde hadislerde de Müslümanların kardeşliğine işaret edilmiştir. "Sizden biriniz kendisi için sevdiğini mü'min kardeşi için de sevmedikçe gerçek mü'min olamaz."²⁰, "Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu (zalimlere de) teslim etmez. Kim din kardeşinin bir ihtiyacını giderirse, Allah da onun ihtiyacını giderir. Kim bir Müslümanın bir sıkıntısını giderirse, Allah da onun kıyamet sıkıntılarından birini giderir. Kim bir Müslümanın (kusurunu) örterse Allah da kıyamet günü onu örter."²¹ Âyet ve hadislerde kardeşlik anlayışı çerçevesinde sevgi, merhamet, birliktelik, mücadele gibi yüksek duygularla vasıflanmasının Müslüman şahsiyetinin gereği olduğu ifade edilmiştir. Zikrettiğimiz âyet ve hadislerle yetineceğiz.

16 el-Bakara 2/220.

17 el-Hucurât 49/10.

18 Âl-i İmrân 3/103.

19 Emîr-i Kebîr Hemedânî, *Risâle-i Fütüvvetiyye, Fütüvvet Kardeşliği*, çev. Tahir Uluç (İstanbul: İBER Yayınları, 2023), 91.

20 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Riyad: Daru's-Selam, 1999), "İmân", 7 (No. 13).

21 Ebû'l-Hüseyn Müslim b. El-Haccâc b. Müslim Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim* (Riyad: Daru's-Selam, 2000), "Birr", 6578 (58/2580).

2.Ahiliğin Sanat-Meslek-Ücretle İlişkisi

Ahîlik teşkilatının kurumsallaşmasının tarihsel arka planında sanat ve meslek erbabının önemli bir role sahip olduğu görülür. Zira bu müessese daha öncede ifade ettiğimiz gibi esas itibarıyla sanat erbabını yani zanaatkarları, üreticileri, esnaf ve tüccarları aynı çatı altında toplayan bir teşkilattır. Biraraya gelen bu topluluk, icra ettikleri sanat ve meslekte aynı ideallere sahiptir. Burada sanat estetik anlamının yanı sıra, iş ve meslek hayatının tamamını da ifade etmektedir. Ahîlikte sanat erbabı olmak, topluma faydalı üretim yapan birey olmak demektir. Üretim kültürü; kalite, doğruluk, ölçüye riayet, müşteri memnuniyeti ve meslek ahlakı üzerine kuruludur. Ahîlikte malını eksik tartan, hile yapan, işini özensiz yapan kişi, hem toplum önünde küçük düşer hem de teşkilattan dışlanır.²² Ayrıca üretimde kalite standartlarının korunması, halkın güvenliğini artırmış ve esnaf ile toplum arasında güçlü bir sosyal bağın kurulmasını sağlamıştır. Yine, her meslek grubunun kendine özgü iş ahlakı ilkeleri, üretim yöntemleri ve sınav sistemleri olması, Ahîliğin meslekî eğitim kadar kurumsal kaliteye de önem verdiği gösterir.

Ahîlik, meslek edindirmeye ve bu kapsamda mesleki eğitime de önem verir, kişilerin meslek sahibi olmalarını öncelikte önemser, ancak maneviyattan yoksun olmasına da izin vermez. Ahîlik teşkilatında mesleki eğitim ve formasyon çok yönlü bir süreçtir. Kişi yalnızca mesleki beceri kazanmaz, aynı zamanda ahlak, dini bilgi, edep ve görgü kurallarıyla da donatılır. Ticaret erbabının dini eğitiminde kardeşlik, dayanışma ve yardımlaşma gibi ilkelere dayalı ahlaki eğitim önemsenir. Eğitim süreci çıraklıkla başlar, kalfalıkla gelişir ve ustalıkla sonuçlanır.²³ Mesleki formasyonda teorik ve pratik yeterlilik gözetilerek usta olmak isteyen kişi belli sınavlardan geçer, toplum önünde yemin eder ve dükkân açma izni almak suretiyle mesleğini icra eder. Ahî meclisleri, aynı zamanda birer eğitim platformudur. Tecrübeli ustalar, gençlere sadece meslek değil,

22 Abdürrezzâk Kâşânî, *Tuhfetü'l-ihvân fî haşâ'îşî'l-fityan, Fütüvvat Yolunun İlke ve Esasları*, çev. Tahir Uluç (İstanbul: İBER Yayınları, 2023), 55-57; Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 209-210; Yusuf Akgül, "Ahîlikte İş ve Ticaret Ahlakına Ait Bazı İlkelerin Sünnet Bağlamında Değerlendirilmesi", *Ahîlikte İş ve Ticaret Ahlakı Sempozyumu*, ed. Mehmet Tıraşçı vd. (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2018), 238-241; Ebubekir Aytekin, *Tarihten Günümüze Fütüvvat ve Ahîlik* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2018), 224-229.

23 Ayşe Betül Oruç, "Ahîlik Teşkilatı'ndaki Denge İlkesinin Kur'ânî Temelleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 48 (2022), 129-141.

hayat dersi de verir. Bu yönüyle Ahilik, hem bireysel gelişimi hem de sosyal uyumu sağlayan bir okul görevi görmüştür.

Ahilik sisteminde kurumsal yapı inşâ edilirken, tarihsel arka planında emeğin karşılığının hemen verilmesi büyük önem arzeder. İslâm, bilindiği gibi Müslümanları çalışmaya teşvik eder ve alın teri ile kazandığını yemesini ısrarla tavsiye eder. Bu noktada iş ve ticaret hayatına yönelik prensipler getirir. Ahilik teşkilatı, İslâm'ın bu prensipleri doğrultusunda kişinin geçimini sağlamak için çalışmasının gerekliliğini vurgular ve tembelliği kötüler.²⁴ Ahilik'te emek kutsaldır ve işçinin ücretinin hemen ödenmesi esastır. Alın teri döken bir çalışanın emeğinin karşılığını zamanında alması, hem dini hem de ahlaki bir zorunluluk olarak görülmüştür. Peygamber Efendimizin (s.a.v.) “İşçinin ücretini, alın teri kurumadan veriniz”²⁵ hadisi, Ahilik anlayışının temel referansıdır.²⁶ Bu itibarla çiraklık, kalfalık ve ustalık aşamalarında bireylerin emeği, teşkilat tarafından korunmuş; işverenin çalışan üzerindeki tahakkümüne izin verilmemiştir. İşyerinde adaletin sağlanması, çalışanların motivasyonunu artırmış, meslekî sadakati kuvvetlendirmiştir. Burada şu hususu belirtmekte fayda görüyoruz. Ahilik'teki İslamî referanslı emeğin karşılığının korunması, kapitalist sömürü düzenine karşı alternatif bir model olma imkanı sunmaktadır. Ahilikte üretimin sadece bireyin değil toplumun ortak refahına hizmet edecek şekilde paylaşılması önem arzeder. Ahiliğin mesleki eğitim ve emeğin karşılığının hemen ödenmesiyle ilgili yapısı, hiç şüphesiz İslâm'ın dünya-ahiret dengesini sağlama konusundaki hassasiyetine dayanmaktadır.

3.Ahilik-Tarikat İlişkisi

Ahilik, ilk kuruluşu ve gelişmesinde bir tarikat olarak ortaya çıkmamıştır. Bu nedenle pek çok tarikatın ilke ve prensiplerinden faydalanmıştır. Birçok üyesinin aynı zamanda farklı tarikatlara mensup olduğu bilinmektedir. Bu tarikatlardan biri Mevlevilik'tir. Mevlevilerin ileri gelenlerinden Mevlânâ Hüsameddîn'in (öl. 683/1284) babası “Ahî Türk”

24 Oruç, “Ahilik Teşkilatı'ndaki Denge”, 129-141; Akgül, “Ahilikte İş ve Ticaret”, 231-243.

25 Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (b.y.: Dârür Risâleti'l-âlemiyye, 2009), “Ruhûn”, 4 (No. 2443).

26 Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, 184-186.

Konya'daki fütüvvet teşkilatının başı olarak bilinir. Eflâkî, Menâkıb'ında, Mevleviler ve Ahîler arasındaki ilişkilerden bahseder.²⁷ Ayrıca Halvetilik, Anadolu'ya, Niğde'de bir zaviye açan Ahî Yûsuf-ı Halvetî (öl. 1308) kanalıyla girmiştir. Bunun yanı sıra, Ahî Evran ile Hacı Bektaş-ı Velî arasında bir dostluk olduğu bilinmektedir. Hacı Bektaş'la Ahi Evran birbirlerini çok severlerdi. Hacı Bektaş Vilâyetnâme'sinde zaman zaman ifade edilen bu ilişki,²⁸ Ahi Evran'ın bir sohbet esnasında "kim bizi şeyh edinirse onun şeyhi Hacı Bektaş Hünkar'dır."²⁹ diyecek kadar dostane ve samimidir. Bu mânâda Bektaşilerle Ahîler arasındaki iyi ilişkiler, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da görülür.³⁰

Ahiliğin tarikatla ilişkisi noktasında dikkat çeken husus, tarikatlardaki gibi Ahilikte de âdâb ve erkân esas olmasıdır. Bu iki kurumsal yapının en belirgin özelliği, insan terbiyesiyle meşgul olması ve ihsan boyutunda bir kişilik inşâsı için çaba göstermesidir. Bu süreçte her iki teşkilat, baştan sona edebe yolculuktur. Ahi zümrelerinin riayet etmesi gereken âdab kuralları fütüvvetnamelerde detaylıca sıralanmaktadır. Sıralanan bu âdab kurallarıyla birlikte Ahilikte kalite ve nezaket de dikkat edilmesi gereken temel ölçütlerdir. Tarikatlar kadar Ahilikte de zaviye mensuplarının hizmette ve yaratılmışlara faydalı olmakta öncü olmaları öğütlenmektedir. Tarikat ve ahilikte herkesin haddini bilmesi, yetkisini aşmaması, üzerine düşmeyen işlere yeltenmemesi ve zaviyedeki hiyerarşik konumuna yaraşır tutum sergilemesi önemlidir. Tarikatlarda sâliklere hırka giydirilirken, ahilikte eğitimini tamamlayan zaviye mensuplarına şed kuşatılmaktadır. Her iki teşkilatta eğitim, sohbet meclislerinde verilir, herkes sohbet halindeki yerini alır, sükunet ve ciddiyetle sohbe iştirak eder, huzurda bulunmanın edebine aykırı davranmaz. Ahi zaviyelerindeki sohbet meclisleri katılımcı bir ruhla gerçekleştirilir, karşılıklı sorular sorulup cevaplar verilir, konular müzakere edilir, herkes ilmî seviyesine göre görüşlerini

27 Ahmet Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifin, Âriflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989), 302-303.

28 Abdülbaki Gölpınarlı, *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî, Vilâyetnâme* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1958), 49-52, 118-119.

29 Gölpınarlı, *Vilâyetnâme*, 49.

30 Sarıkaya, "Osmanlı Toplumunun Dini Yapısına Bir Bakış Denemesi", 19; Öncel Demirdağ, "Ahilik Geleneğinde Uygulanan Esasların Tasavvufi Düşüncedeki Karşılıkları", *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu*, ed. Ahmet Gökbel vd. (Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Yayınları, 2018), 2/756-757.

ve düşüncelerini serbestlikle dile getirir. Sohbet konuları, insan hayatının her alanına hitap edecek şekilde geniş bir mahiyete sahiptir.³¹

4. Ahilik-Fütüvvet İlişkisi

Ahilik sistemi, tasavvuf kökenli Fütüvvetnâmeler ile şekillenmiştir. Anadolu'da Ahilik ortaya çıktığında fütüvvetnâmeler, bu yeni kuruluşun ahlak tüzüğü olmuştur. Bu itibarla ahiliğin fütüvvetle yakın bir ilişkisi vardır ve ahiliğin yapılanmasına bakıldığında meslek ve ahlak kurallarının fütüvvetnâmelerden alındığı görülecektir.³² Fütüvvet, gençlik, yiğitlik, cömertlik³³ anlamına gelir ve ilk olarak Bağdâd'da Abbâsî döneminde gelişmiş, Anadolu'da Ahilik sistemiyle ete kemiğe bürünmüştür.³⁴ Fütüvvetnâmeler, hem ahlaki hem de mesleki rehberlik sağlayan metinlerdir. Bu metinlerde tasavvufî ilkelerle Ahilik ilkeleri iç içe geçmiş durumdadır.

Nefsine hâkim olmak, Allah'ın emirlerine uymak ve yasaklarından sakınmak, iyi kalpli, iyiliksever ve cömert olmak, konuksever olmak ve konuğu ağırlamak, din ve mezhep gözetmeksizin bütün insanlara karşı sevgi beslemek, hile yapmamak, yalan söylememek, iftira ve dedikodudan sakınmak, hak ve adalet sever olmak, zulme, zalime ve haksızlığa karşı koymak gibi erdemler, ahilerin uyması gereken ahlâk prensipleri olarak fütüvvetnâmelerde yer verilen bazı hususlardır. Fütüvvet ise, cesaret ve cömertlik göstermek, güzel ahlak, güzel konuşma ve ahde vefa, misafire hizmet, kusur aramamak, ayıbı örtmek, nefse düşman olmak, yoksulu kollamak, karşılık beklemezsizin yardım ve iyilik etmek, ikram etmeyi sevmek, başkalarının hak ve menfaatlerini kendi hak ve menfaatlerinden

31 Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 22-29; Kadir Özköse, "Ahilikteki İş Ahlakî Ve Meslekî Formasyonun Teşekkülünde Tasavvufun Rolü", *Ahilikte İş ve Ticaret Ahlakî Sempozyumu*, ed. Mehmet Tıraşçı vd. (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2018), 24-25.

32 Abdulgani Muhammed bin Alâüddin el-Huseynî er-Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, haz. Osman Aydın (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 63-65.

33 Ebu'l-Fazl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Daru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 2005), "Feta", 8/584-586.

34 Aytekin, *Tarihten Günümüze Fütüvvet ve Ahilik*, 27,36-38; bk. Adem Çatak - Ahmet Vural, "Fütüvvetin Teşkilatlanmasında Şihâbeddin Ömer es-Sühreverdî'nin Katkıları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 104 (Aralık 2022), 187-195.

üstün tutmak, başkalarını kendine tercih etmek, toplum için kendini feda etmektir.³⁵

Sülemî'nin fütüvvetin esasları olarak ifade ettiği ahlakî değerler, Ahiliğin kaynağı olan fütüvvetnamelerde ahilerin uyması gereken ahlakî değerler olarak yer almaktadır.³⁶ Fütüvvetnâmelerde ahilerin neler giyip giymeyeceği, giyeceği şeylerin şekli, rengi ve cinsi gibi birçok kurala varıncaya kadar "Ahi"de bulunması ve bulunmaması gereken hususlara yer verilir. Ahînin üç şeyi açık, üç şeyi kapalı olmalıdır. Eli, kapısı sofrası açık olmalıdır. Gözü, beli, dili kapalı olmalıdır.³⁷ Ahilik ve fütüvvet geleneğinde bireyin ve toplumun tekâmülünde takip edilen esasları genel hatlarıyla ifade ettikten sonra, bu esasların tasavvufî düşüncedeki izdüşümlerini birkaç başlıkta mukayese yapmak suretiyle inceleyelim.

5.Ahlakî ve Sosyal Yapıların Karşılaştırılması

5.1.Ahlâk İlkesi/Öncülüğü

Ahlakî değerler, günümüz dünyası veya insanın en çok ihtiyaç duyduğu ilkelere dendir. Çünkü ahlakî yapının bozulmasıyla birlikte toplumların ticarî, iktisadî, siyasî, kültürel ve sosyal dokusu hızla çöküntüye uğramaktadır. Dolayısıyla bu değerler, toplumları süfli hayattan kurtarıp saygın bir yere çıkaran çok önemli unsurlardır. Bu itibarla ahlakî değerlerin yok olduğu toplumların ve insanların sosyal hayatta erdemli olmaları da mümkün değildir. Aynı şekilde ahlâka dayanmayan iktisadî ve ticarî yapının sağlıklı bir şekilde yürütülmesi ve ayakta kalması da mümkün değildir.³⁸ Bu çerçevede insanın ahlakî olarak tekâmülünü gerçekleştiren maneviyat yolu ve ilmî bir disiplin olan tasavvufî gelenekte ahlakî değerlere çok büyük önem verilmiştir. Aynı şekilde Ahilik geleneğinde de ahlakî değerler çok önemlidir.

35 Ebu Abdî'r-Rahman es-Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977), 92-93; Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 178; Ocak, "Fütüvvet", 13/ 261-262; Demirdağ, "Ahilik Geleneğinde Uygulanan Esaslar", 2/757. 36 Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 93.

37 Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 182.

38 Saffet Sancaklı, "Ahilik Ahlakının Oluşumunda Hadislerin Etkisi", İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1/1 (2010), 11.

Ahlak, insanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan mânevî nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya konan iradeli davranışlar bütünüdür.³⁹ Tasavvuf, özetle ifade etmek gerekirse ahlâktan ibarettir. Kettânî bu konuda şöyle der: “Ahlâken senden fazla olan, tasavvuf yönünden de senden fazladır.” Yani, kim seni ahlâken güzelleştirirse, aynı zamanda tasavvufî bakımdan da geliştirmiş olur.⁴⁰ Her faziletin zıddı bir rezilet vardır. İnsan şahsiyetinin, “Allah’ın ahlakıyla ahlaklanmak” düşüncesiyle, reziletten fazilete doğru yapılanması, tasavvufun ana temasıdır.⁴¹ Güzel ahlâkın alameti hususunda Kirmânî (öl. 1238), “Güzel ahlâkın alameti, ezâ ve cefâ vermekten kaçınmak ve başa gelen ezâ ve sıkıntılara katlanmaktır.” demiştir.⁴² Aynı şekilde bu yönüyle Ahilik geleneğinde de ahlak büyük öneme sahiptir. Zira bu teşkilatta ahlak her zaman, her yerde ve her işte başta gelen bir hususiyettir.⁴³

Ahilik; iş birliği içinde, mutlu iş ve yaşam anlayışı; daha dürüst, daha sade, daha sakin, daha özgün tempoyla evrensel etik ilkelere bağlı sabırlı bir insan modelini inşa etmeyi hedefler. Ayrıca İslâm ahlak değerleri çerçevesinde sağlıklı aile, komşuluk ilişkilerini, içten dostlukları, sosyal iletişimi, dayanışmayı, güçlü güven duygularını ve toplumsal bağları geliştirmiştir. Bunu gerçekleştirirken de dinî referanslardan hareketle Kur’ân ve hadisleri kaynak olarak kullanmıştır.

Ahî yönetmeliği konumunda olan Fütüvvetnâmelere göre; ahî, helâlinden kazanmalıdır. Hepsinin bir sanatı olmalıdır. Yoksul ve düşkünlere yardım etmeli, cömert olmalıdır. Âlimleri sevmeli, hoş tutmalıdır. Fakirleri sevmeli alçak gönüllü olmalıdır. İyi kimselerle sohbet etmeli, namazını kazaya bırakmamalı, hayâ sahibi olup, nefesine hâkim olmalı, dünyaya düşkün olanlarla düşüp kalkmamalıdır. Tüm bunlar, asırlarca Osmanlı insanının ahlâkının temel taşı olan hasletler haline gelmiştir. Ticaret ahlâkında yasaklanan hususlarda ise, hileli ve çürük mal satmaktan, müşteriden fazla para almaktan, bir başkasının malını taklit etmekten,

39 Mustafa Çağrı, “Ahlâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/1.

40 Abdülkerim Kuşeyrî, *Risâle, Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009), 331.

41 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), “Ahlâk”, 35.

42 Kuşeyrî, *Risâle*, 332.

43 Demirdağ, “Ahilik Geleneğinde Uygulanan Esaslar”, 2/758.

noksan tartmaktan, bozuk terazi kullanmaktan, sahte ve kalitesiz mal üretmekten kaçınmak gerekir.⁴⁴

Fütüvvetnâmelerde, ahînin iki ana başlık halinde; üç şeyi açık, üç şeyi kapalı olmalı şeklinde ifade edilen Ahîlik kuralları bu gelenekteki ahlaki değerlerin özetlenmiş halidir. Birincisi; ahînin eli, kapısı ve sofrası açık olmalı. Yani ahî cömert, konuksever olmalı ve aç geleni doyurmalıdır. İkincisi; ahînin dili, gözü ve belı kapalı olmalı. Yani kötü söz söylemekten ve kötü bakmaktan sakınmalı ve namusu korumalıdır.⁴⁵ Ahînin gözü, haramlara; ağzı günah olan sözlere, dedikodu ve gıybet kapalı olmalı; eli harama uzanmamalı, zulme kapalı olmalıdır.⁴⁶ Edep kavramı da yukarıda sayılan bu üç şeye; yani ele, bele ve dile hakim olmak olarak özetlenmiştir.

Tasavvufta bilindiği gibi riyazetin temel şartları, mide referansı üzerinden kişinin nefsi arzularına hakim olmasını, az konuşma, az yeme ve az uyuma şeklinde ortaya konulmuştur. Serrâc (öl. 378/988) din ehlinin edebinin riyazetle nefsi terbiye etmek, şehvi arzuları terk etmek, gönlü temizlemek, şer’î sınırları korumak ve iyilikte yarışmak olduğunu söylemektedir.⁴⁷ Ahîde bulunması gereken vasıflar, Serrâc’ın ifadeleriyle özü itibarıyla örtüşmektedir. Bu vasıflar, “cömert olmak, namazı kazaya bırakmamak, hayâ sahibi olmak, terk-i dünya etmek, helal kesbetmek, ilim sahibi olmak, beyler (zenginler) kapısına varmamak”tır.⁴⁸ Ahîlik teşkilatından çıkarılmaya sebep olan afetlerden bir diğeri, ahînin edep ve hayâ sahibi olmamasıdır.⁴⁹

Tasavvuf tanımlarına bakıldığında bazı sûfilerin tasavvufu, edep ve hayâ olarak ifade ettikleri görülecektir.⁵⁰ Onlar hayâyı, Allah’tan ve mahlukattan haya olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. Allah’tan hayâ O’na karşı günah işlememek ve kalpte O’ndan başkasını barındırmamaktır. Dolayısıyla bu

44 Sancaklı, “Ahîlik Ahlakının Oluşumunda Hadislerin Etkisi”, 11; Demirdağ, “Ahîlik Geleneğinde Uygulanan Esaslar”, 2/758-759.

45 Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 182.

46 Abdülbaki Gölpınarlı, “Burgâzî ‘Fütüvvetnâme’si”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (1954), 15/126-132.

47 Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma’*, *İslam Tasavvufu*, çev. Hasan Kamil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 164.

48 Gölpınarlı, “Burgâzî”, 15/124-127.

49 Demirdağ, “Ahîlik Geleneğinde Uygulanan Esaslar”, 2/759.

50 Hamdi Tekeli, *Tasavvuf Kültürüne Giriş* (Bursa: Uludağ Yayınları, 2011), 30.

anlamdaki hayâ, kalbin şehvet ve kötü duygulardan uzaklaştırılmasıdır.⁵¹ Hz. Peygamber “Allah’dan gerçek manada hayâ ediniz” buyurduğunda, ashab, “biz hayâ ediyoruz” diye cevap verir. Bunun üzerine Rasûlullah (s.) “hayır, öyle değil, Allah’tan gerçek manada hayâ edenler, başını ve onun içindekilerini, karnını ve içinde bulundurdıklarını korusun. Ölümü ve belâyı hatırlasın. Ahireti isteyen dünya ziynetlerini terk etsin. Kim böyle yaparsa, Allah’tan gerçek manada hayâ etmiş olur.” dedi ve sonra şöyle buyurdu: “İşte, Allah’tan hayâ budur.”⁵² “Yalnız olduğum zamanlarda bile yirmi sene var ki, oturduğum zaman ayağımı uzatmış değilim” diyen sûfilerden Muhammed Cerîrî (öl. 933), asıl olanın Allah’a karşı edepli olmak olduğunu vurgulamıştır.⁵³ Hakikî manada edeb bütün hayır ve iyi meziyetlerdir. Bundan dolayı edebli olan kişi, tüm bu olumlu özelliklerle muttasıftır.⁵⁴ Kısaca ifade etmek gerekirse, her iki gelenekte ahlakî erdemlere çok önem verilmiştir. Çünkü toplumun ve onun bir bireyi olan insanın tekâmülü bu değerlere sahip olmaya bağlıdır.⁵⁵

Ahî olmak ve peştemal kuşanmak için kişinin bir ahî tarafından önerilmesi zorunludur. Üye olmak isteyenlerden yedi fenâ hareketi bağlaması ve yedi güzel hareketi açığa çıkarması istenir. Bunlar; cimrilik kapısını kapatmak, lütuf kapısını açmak, kahır ve zulüm kapısını kapatmak, hilm ve mülâyemet kapısını açmak, hırs kapısını kapatmak, kanaat ve rızâ kapısını açmak, tokluk ve lezzet kapısını kapatmak, riyazet kapısını açmak, halktan yana kapısını kapatmak, Hak’tan yana kapısını açmak, herze ve hezeyan kapısını kapatmak, marifet kapısını açmak, yalan kapısını kapatmak, doğru sözlülük kapısını açmaktır.⁵⁶ Fütüvvetnâmelerde; şarap içmek, zina ve livata yapmak, gammazlık, dedikodu ve iftira etmek, münafıklık etmek, gurur ve kibir, sert ve merhametsiz olmak, haset etmek, kin tutmak ve affetmemek, sözünde durmamak, yalan söylemek, emanete hıyanet etmek, kadınlara şehvetle bakmak, kişinin ayıbını örtmemek, cimri olmak, koğuculuk ve gıybet etmek, hırsızlık yapmak gibi hususlar,

51 Vahit Göktaş, “Ahilik ve Tasavvuf’taki Bazı Müsterek Ahlakî Öğeler”, *Uluslararası Ahilik Sempozyumu*, ed. Ali Çavuşoğlu (Kayseri: y.y., 2011), 117.

52 Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre et-Tirmizî, *Câmi’u’l-kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Daru’l-Garbi’l-İslami, 1996), “Kıyâmet”, 24 (No. 2458).

53 Kuşeyrî, *Risâle*, 373.

54 Kuşeyrî, *Risâle*, 372.

55 Demirdağ, “Ahilik Geleneğinde Uygulanan Esaslar”, 2/759-760.

56 Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 143.

ahînin, ahilik teşkilatından ve şeyhin de şeyhlikten çıkmasına sebep olan ahlakî erdemsizlikler olarak belirtilmiştir.⁵⁷

5.2.Eğitim Formasyonu/Metodu

Tasavvuftaki meşrep farklılıkları ve tarikatların varlığı ile Ahîlik'teki meslek farklılıkları, insanın yaratılış olarak farklı meşrep, meslek ve mezhebe yatkın olması⁵⁸ ve İslâm'daki esneklik dolayısıyla iki kurum arasındaki benzerliğe farklı bir misal olarak gösterilebilir. Tasavvuf yoluna giren müridin muvaffak olabilmesi için meşrebine uygun bir tarikata girmesi gerektiği gibi Ahîlik'te de yamağın veya çırağın da yatkın olduğu mesleğe yönlendirilmesi esastır. Her iki kurumda da istisnai durumlar hariç, şeyh veya usta değiştirmek hoş karşılanmaz. Tasavvufta tarikat pirleri, Ahîlik'te meslek pirleri, yolun veya mesleğin kurucusudurlar. Her iki kurum da, şeyhe-ustaya teslimiyet ve saygı, azami derecede önemli görülmüştür. Zaviyelerde insanlar şeyh-mürîd ilişkisi, Ahî ocaklarında ise usta-çırak ilişkisi ile birbirlerine bağlanıyorlardı. Tasavvufi eğitimde, bir şeyhe intisap etmeden irşadın mümkün olamayacağı gibi Ahîlik'te de bir ustadan el almadan veya bir üstadın rehberliği olmadan bir sanata sahip olmak caiz görülmemiştir.⁵⁹ Bu anlayış, ahileri sanatlarının gereği sadık ve mesleğinin bütün prensiplerini benimseyen mürîdler haline getirmiştir. Evhâdüddin-i Kirmânî (öl. 1238) sadece irşad mesleğinde değil her meslek ve sanatı üstattan öğrenmeyi ve bir üstattan el almanın gerekli olduğunu belirtir.⁶⁰

Ahilikteki eğitim sistemi ile tarikatlardaki irşat geleneği mukayese edildiğinde âdâbın esas olduğu ve üstattan talebeye bilgi aktarımı konusunda her iki geleneğin önemli ölçüde benzerlik arzettiği görülecektir. Mürîd-mürşid ilişkisine benzer şekilde usta çırak ilişkisi ile yapılan ahi zaviyelerinin üyeleri yiğitler, ashâb-ı tarîk, nakîbler, halifeler, şeyhler ve

⁵⁷ Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 183.

⁵⁸ el-İsrâ 17/84.

⁵⁹ Bayram, *Ahi Evren*, 54-55; Gökteş, "Ahilik ve Tasavvuf", 110-111.

⁶⁰ Mikail Bayram, *Şeyh Evhadü'd-dîn Hâmid el-Kirmânî ve Evhadiyye Tarikatı* (Konya: Damla Matbaacılık ve Ticaret, 1983), 80; Kadir Özköse, "Ahilikte Ahlâk ve Meslek Eğitimi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2011), 11; Demirdağ, "Ahilik Geleneğinde Uygulanan Esaslar", 2/760.

şeyhu'l-meşâyih olarak sınıflanmaktadır.⁶¹ Her iki sistemde talib ve müridlerin hizmete alıştırılması söz konusudur. Tarikatlarda müride hırka giydirilirken Ahîlik'te şed kuşatılmaktadır. Bu uygulamada hırka ve şed, müride şeyh veya üstad tarafından giydirilir ki, bu şekilde üstad ile mürid arasında kalp ve sevgi bağının oluşması hedeflenir. Böylece mürid, şeyhin yoluna, siretine, ahlakına, fiiline ve ahvaline uymayı öğrenir. Yani ahlak ve davranışlarında rehberiyle aynileşir.⁶² Ahîlik müessesinde bilginin aktarımı noktasında ise; uzun süreli istihdam-eğitim, çok aşamalı terfi sistemi, sabır, sadakat, saygı-icazet alma, sevgi, sır tutma, samimiyet, güler yüzlü olma, güven, kanaat, yol kardeşliği, yârân odaları, yârân başı, işbaşında eğitim, sadelik, ihlas, hikâyeler (kıssadan hisse çıkarma), affedici olma, öfkelenmeme ve doğruluk gibi ilkeler tatbik olunmuştur.⁶³

Ahî zaviyelerinde pedagojik formasyon olarak aşamalı bir eğitim sistemi söz konusuydu ve eğitim sadece gençlere yönelik olmayıp toplumun her kesimine hitap etmekteydi. Zaviyede öncelikli olarak okuma, yazma, Kur'an bilgisi, Türkçe, matematik, toplum içerisinde yaşama kuralları, sosyal kaideler ve davranış kuralları öğretilirdi.⁶⁴ Bu yönüyle parça-bütün arasında sosyolojik bir uyum ve denge sağlanmış olurdu. Zaviyelerde ikinci aşamada ise, tasavvuf, mûsiki, Arapça ve Farsça dersleri de okutulurdu. Buradaki eğitim sayesinde mezkur dillerin grameri öğretilirdi, güzel yazı yazma ve mûsiki yeteneği geliştirilirdi. Yani kültür olarak estetize olmuş bir kişilik inşâsı hedeflenirdi. Bundan sonraki aşamada ise, müridin benliğini terbiye etmesi, ululara hizmet etmesi ve cahil insanların laf ile sataşması karşısında susmayı tercih etmesi öğretilirdi. Ahîlik anayasasına göre ancak bunların tamamlanmasından sonra hakikat'e ulaşılması ve insanın kemâle ermesi mümkün olur.⁶⁵ Yine zaviyelerde düzenlenen Ahî sohbetlerinde; Kur'an, hadis, menâkıb, hukemânın yaşantısı, müzekkânın vasıfları, şühedânın güzel hâlleri, muhabbet ehlinin hâlleri, zarif insanların hâlleri, dervişlerin sırları, evliyanın sülûkü ve şairlerin belagat ile ilgili sözleri gibi pek çok şey okunmaktadır. Bu,

61 Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik*, 180-182; Özköse, "Ahîlikte Ahlak ve Meslek Eğitimi", 11.

62 Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik*, 29.

63 Hulusi Doğan, *Ahîlik ve Örtülü Bilgi* (Bursa: Ekin Basım Yayın, 2006), 79-148; Demirdağ, "Ahîlik Geleneğinde Uygulanan Esaslar", 2/761.

64 M. Akif Kılavuz, "Ahîlik Kurumunda Din ve Ahlak Eğitimi Anlayışı", *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahîlik Araştırmaları Sempozyumu*, haz. M. Fatih Köksal (Kırşehir: y.y., 2005), 2/621.

65 Kılavuz, "Ahîlik Kurumunda Din ve Ahlak Eğitimi Anlayışı", 2/621.

ahîlerin aldığı eğitimde tasavvufun özel bir yerinin olduğunu, tasavvufi seyr ü sülûkün ayrı bir önem arz ettiğini göstermektedir.⁶⁶

Ahî Evran'ın (öl. 1261) fikir hayatında en önemli ve en büyük yeri Melâmilik işgal etmektedir. Çünkü Ahî Evran'ın şeyhi Evhadüddîn-i Kirmânî'dir (öl. 1238). Evhadü'd-dîn-i Kirmânî'nin en belirgin yanı ise, Horasan Ekolüne bağlı olarak melâmet yolunda sivrilmiş olmasıdır. Melâmet, bir inanış tarzı ve bu inanış tarzına dayalı ahlak kuralları ve ona göre yaşayış stilidir. Ahî Evran'ın, tasavvuf meşrebinde melâmet yolunu tutmuş olması, Ahîlik teşkilatındaki iş ve sanat ahlakının, büyük ölçüde Melâmiliğe dayandığını gösterir. Ahî Evran'ın Menâkıbnamesi'nde bu meşrebiyle ilgili pekçok menkıbe yer almaktadır.⁶⁷

5.3.Nefs Terbiyesi/Tezkiyesi

Nefs, Ahîlik ve tasavvuf geleneğinde üzerinde özellikle durulan konulardandır. İlk dönemlerden itibaren mutasavvıflar, nefsin mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ancak farklı görüşler bir kenara bırakıldığında onların üzerinde ittifak ettikleri hakikat; nefsin Hakk'a doğru yapılan seyr u sülûk eğitimi sürecinde sâlikî yolunda alıkoyan bir engel olarak görülür. Bundan dolayı nefsin bilinmesi ve tezkiye edilmesi elzemdir.

Nefs; can, ruh, ceset, benlik, hevâ ve heves, bir şeyin hakîkati, özü manalarına gelir.⁶⁸ Ayrıca, azamet, izzet, gayb ve irade mânâsında kullanımları da mevcuttur.⁶⁹ Tasavvufta ise nefis, “kulun kötü huyları ve çirkin vasıfları, kötü his ve huyların mahalli olan latîfe” şeklinde tarif edilmiştir.⁷⁰ Bu münâsebetle tasavvufta nefse muhalefet, bütün ibadetlerin başı

66 Çakmak, “Ahiliğin Tasavvufi Temelleri ve Ahilik-Fütüvvet İlişkisi”, 153-155; Demirdağ, “Ahîlik Geleneğinde Uygulanan Esaslar”, 2/761.

67 Bayram, *Ahî Evren*, 49-50.

68 Râğb el-İsfehânî, *Müfredât el-Fâzî'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnan Dâvûdî (Beyrut: Daru'l-Kalem, 1997), 818; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/329-334; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi* (İstanbul: 1304), 2/1031; Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazâlî, *Meâricü'l-kuds, Hakikat Bilgisine Yükseliş*, çev. Serkan Özburun (İstanbul: İnsan Yayınları, 2002), 15.

69 Süleyman Ateş, *İnsan ve İnsanüstü* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985), 170; Cebecioğlu, “Nefs”, 363; Ahmet Ögke, *Kur'an'da Nefs Kavramı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 13-15.

70 Kuşeyrî, *Risâle*, 181; Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 259; Gazâlî, *Meâricü'l-kuds*, 15; Ebu

ve bütün mücâhedelerin kemâli⁷¹ ve cihâd-ı ekber olarak görülmüştür. Kur'an-ı Kerim'de üç yüze yakın yerde geçen nefis kelimesi, Zatullah,⁷² insan ruhu,⁷³ kalb, sadr,⁷⁴ insan bedeni,⁷⁵ bedenle beraber ruh,⁷⁶ insan bedeninde bulunan ve insana kötülüğü emreden cevher,⁷⁷ zât,⁷⁸ cins⁷⁹ manalarını ifade etmektedir.⁸⁰ Dikkat edilirse bu arkaik bazlı anlam açılımların, tamamen metafizik seviyede olduğu görülür.

Gazâlî (öl. 505/1111), nefis ile alakalı birçok tanımın yapıldığını söyleyerek bunlardan ikisini açıklar ve ona göre iki çeşit nefis vardır. Birincisi; insanoğlundaki şehvet ve öfke kuvvetini toplayan nefstir. Tasavvuf ehlinin kastettiği mânâ da budur. Çünkü ehl-i tasavvuf nefisten, insanoğlunun çirkin sıfatlarını toplayan asıl ve esası kasteder. Bu itibarla nefisle mücâhede etmek ve kesinlikle nefsi kırmak gerekir. Diğer ise, insanın hakîkatı olan lâtifedir. Bu lâtife insanın zâtıdır. Bu bakımdan nefis, birinci mânâ açısından “*Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, gerçekten kötülüğü şiddetle emreder.*”⁸¹ âyetinde işaret edildiği üzere gayet çirkin ve kötü; ikinci mânâ da ise “*Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan! Sen O’ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön.*”⁸² âyetinde işaret edildiği gibi övülen ve güzel olandır. Çünkü ikinci mânâ ile insanın nefsi, yani insanın zatı, Allah’ı ve diğer bilinenleri idrâk eden hakîkatıdır.⁸³ Biz bu insanî hakikate, bir anlamda “ben ötesi ben” diyoruz.

Fütüvvet ve ahilik geleneğinde de nefis ile mücadele önemlidir. Hatta fütüvvetnâmelerde nefsinin kötü arzularına tabi olan ahînin, Ahilik müessesesinden çıkarılacağı hususu, Ahilik esasları olarak yer almıştır. Kuşeyrî

Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazâlî, İhyâ-u ulûm'id-din, thk. Abdullah el-Halidî (Beyrut: Daru'l-Erkam, ts.), 3/10.

71 Kuşeyrî, *Risâle*, 196; Ebû Hafs Şihâbeddin Ömer Sühreverdi, *Avârifü'l-meârif, Tasavvufun Esasları*, haz. Hasan Kamil Yılmaz vd. (İstanbul: Vefa Yayınları, 1990), 598; Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 263-264.

72 Âl-i İmrân 3/28; el-Mâide 5/116; el-En'âm 6/12, 54.

73 el-En'âm 6/93; ez-Zümer 39/42; el-Fecr 89/27.

74 el-Bakara 2/77,109,235; Âl-i İmrân, 3/154; en-Nisâ 4/113.

75 Âl-i İmrân 3/146,185; Yûsuf 12/26; el-İsrâ 17/33.

76 el-Bakara 2/286; el-En'âm 6/152; Yûnus 10/23,40,44,49,54.

77 Tâhâ 20/96; el-Mâide 5/30; Yûsuf 12/18,53.

78 el-Bakara 2/48; Lokmân 31/28,34; el-Müddessir 74/38.

79 el-A'râf 7/188; et-Tevbe 9/128, er-Rûm 30/28; eş-Şûrâ 42/11.

80 Demirdağ, “Ahilik Geleneğinde Uygulanan Esaslar”, 2/765.

81 Yûsuf 12/53.

82 el-Fecr 89/27, 28.

83 Gazâlî, İhyâ-u ulûm'id-din, 3/8.

(öl. 465/1072), Risâle’de fütüvvet bahsinde, nefsin hasmı olma, onun hevâ ve hevesine muhalefet ve nefse pay çıkarmama hususlarını nefis terbiyesi ile ilgili olarak zikretmiştir. Nefsin cimrilik, haset, kibir, kötü ahlak, şehvet, gazap ve gaflet gibi hayvânî sıfatları vardır.⁸⁴ Risâle’de özellikle nefsin şehvet arzusunun esiri olmayan bir fetânın (yiğidin) nefsiyle yaptığı mücadele şöyle dile getirilmiştir: “Adamın biri bir kadınla evlenir gerdeğe girmeden önce kadının rahminde ur denilen bir hastalık zuhur eder. Adam kadının üzülmesini ve utanmasını önlemek için önce gözüm ağrıyor der, sonrasında da gözlerinin âmâ olduğunu belirtir. Kadın bu durumda rahatlar. Kadın adamla evlenir, gerdeğe girilir, yirmi yıllık evlilikten sonra kadın vefat edince adam gözlerini açar. Adama bu durumun sebebi sorulduğunda âmâ olmuş değildim, fakat eşim mahzun olmasın diye âmâ göründüm, diye cevap verir.”⁸⁵ İşte bu vâkıa, nefsin en büyük arzularından biri olan cinsel arzu ile yapılan mücadelenin en güzel misallerinden biridir.⁸⁶ Günümüz modern insanının, bu geçmiş mirasımızdan nasibinin olmaması bizce büyük bir kayıptır.

Yine Allah’ın rızası için nefse hasım olmak ve kişinin icra ettiği bir işte nefsine pay çıkarmaması da fütüvvetin esası ve faziletidir. Çünkü fütüvvet, bir fazilettir, fakat bu fazilet kişinin kendisinden değildir. Bilakis Allah’ın tevfiği ve ihsanı iledir. Fütüvvet ve ahilik esaslarına göre, bu şekilde inanmak şarttır.⁸⁷ Ahînin, gözü, dili ve belinin kötülüğe kapalı olmasının⁸⁸ Ahilik’te şart koşulması, ahlakının belli bir kıvama ve olgunluğa ulaşması içindir.

Özetle ifade etmek gerekirse eline diline ve beline hakim olan kişi, ahlakî erdemleri kendisine şiar edinmiş ve manevî açıdan benliğin inşâsı yolunda belli bir tekâmülü gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla “ahî” nefsinin arzularına gem vurabilen ve onu kontrol altında tutabilen kişidir. Tasavvufta da nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesi, seyr u sülûk sürecinde müridin maddî ve manevî rezil ahlaktan temizlenip ahlâk-ı hamîdeye ulaşarak manevî olgunluğu gerçekleştirme eğitimidir. Bu açıdan her iki disiplinde de nefsin tezkiyesi önem arz etmektedir.

84 Öncel Demirdağ, *Kösec Ahmed Trabzonî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2017), 185.

85 Kuşeyrî, *Risâle*, 308.

86 Demirdağ, “Ahilik Geleneğinde Uygulanan Esaslar”, 2/766.

87 Kuşeyrî, *Risâle*, 306-307.

88 Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 182.

5.4.Cömertlik İlkesi/Öncülüğü

Anadolu'nun birçok şehir, kasaba ve köylerini gezip ahîlere konuk olan ve Anadolu'da ahîlerin tasvirini yapan İbn Battûta (öl. 770/1368-69), 1340'lı yıllardaki seyahatinde ahîlerin cömertlik, dayanışma ve konukseverliğinden çok etkilenmiştir. Bir yabancı olarak onların ortaklaşa kullandıkları mekanlarda kalan ve onlardan sıcak bir ilgi ve cömertlik gören İbn Battûta, şükran duygusunun yanısıra onların yaşantısını inceleme, onlarla ilgili ayrıntılı bilgi edinme imkanı bulmuştur. Yabancılarla yaptıkları yardımlara, kendilerini konuk etmelerine, yedirip içirmelerine, bütün ihtiyaçlarını görmelerine, zâlim ve edepsizlerle mücadelelerine bizzat şahit olmuştur.⁸⁹

Fütüvvet ve Ahîliğin temel ilkesi cömertliktir. Ahînin eli, sofrası ve kapısı açık olmalıdır. Cömertlik ile ilgili Kuşeyrî, Risale'de şöyle bir hadise nakleder: “Bir gün Ahmed bin Hadraveyh (öl. 240/854), hanımı Ümmü Ali'ye; “bir ziyafet vermek ve davete fütüvvet ehlinin reisi Ayyar Şatır'ı da davet etmek istiyorum” der. Hanımı madem davet vermek istiyorsun, o halde koyunlarını, sığırlarını ve eşeklerini kes. O kadar çok et kes ki mahalledeki herkese yetsin diye cevap verir. Ahmed bin Hadraveyh, koyun ve sığır kesmenin manasını anlıyorum, fakat eşek kesmekten maksadın nedir, bunu anlayamadım diye sorar. Hanımı cevap olarak, birini evine davet ettiğin zaman en azından mahallenin köpeklerinin de bundan faydalanması gerektiği söyler.⁹⁰

Bu geleneğin sürdürücüsü olan ahîler, cömertlik noktasında insanlar arasında fark gözetmemişlerdir. Nitekim sûfilerden birine fütüvvet nedir? diye sorulduğunda, o sûfî, fütüvveti; “kulun, sofrasında yemek yiyen velî ile kafir arasında fark görmemesi” şeklinde tanımlamaktadır. Yani insan Rabbi'nin rızasında fânî olmalıdır. Bu fenâ halinin neticesinde sofrasında bulunan siddik ile zındık arasında mevcut olan farkı görmemelidir.⁹¹ Nitekim Hz. İbrahim (as.) ile mecûsî arasında vuku bulan şu hadise bu tanımda dikkat çekilen noktaya işaret eder:

89 Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 103-104; Mehmet Şeker, İbn Battûta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993), 75; Demirdağ, “Ahilik Geleneğinde Uygulanan Esaslar”, 2/762.

90 Kuşeyrî, *Risâle*, 308.

91 Kuşeyrî, *Risâle*, 307.

Hiz. İbrahim'e (as.) gelen bir mecusî'nin misafir olarak kabul edilmeyi istemesi üzerine Hiz. İbrahim (as.) mecusî'ye Müslüman olmak şartı ile evinde misafir kalabileceğini söyler. Bunun üzerine Hiz. İbrahim'e (as.) şöyle bir vahiy gelir: "Ey İbrahim! Kâfir olmasına rağmen biz bu adama 50 senedir rızık veriyoruz, bir kez senin kapına yolladık ama onu geri çevirdin."⁹² Yani ahî ve fütüvvet ehli kişi öylesine cömert olmalıdır ki sadece kendi akraba ve yakınlarına ve Müslümanlara değil, gayr-i Müslimlere hatta hayvanata karşı da cömert olmalıdır.

Fütüvvet ehli aynı şekilde zengin ile fakir arasında da fark gözetmemelidir. Nitekim fütüvvetin "fakirden nefret etmemek, zengine yaranmaya çalışmamak"⁹³ şeklinde tanımı da mevcuttur. Fakir ile zengini bir tutmak; fütüvvet, ahîlik ve tasavvuf düşüncesinin esaslarındandır. Bu anlayış toplumdaki her bireyin sosyal, ekonomik veya dinî konumunun ön plana çıkarılmadan, ayırım yapılmadan cömertliğin herkesi kapsadığını gösterir.

İbn Battûta, ahîlerin misafirleri kendi zaviyelerinde misafir etmek için birbirleriyle yarıştıklarını ve yabancıların her türlü ihtiyacını giderdiklerindeki sevinç ve mutluluklarına şahit olduğunu, onların bu âlicenablıklarını hayranlıkla izlediğini dile getirmiştir.⁹⁴ Ona göre, ahîlik Anadolu'da çok güçlü bir yapılanmaya sahiptir. Ahîler, en ücra köşelerde kurdukları zaviyelerde herkese kucak açmışlar ve yolların emniyetli olmadığı, taşıma araçlarının ibtidai olduğu bir devirde, seyahat edenlerin sığınabilecekleri ücretsiz konaklama yeri tesis etmişlerdir. Bu çerçevedeki yaklaşımlarıyla ahîler, sosyal dayanışmanın mükemmel bir örneğini teşkil ettikleri anlaşılmaktadır. Yani ahîler karşılık beklemeden hasbî olarak çevrelerine hizmet etmişlerdir.⁹⁵ Hilmi Ziya Ülken'in (öl. 1974) ifade ettiği gibi, bu zaviyeler topluma sosyal adab-ı muaşeretini öğreten çok yönlü kurumlardı. Bu kurumlar, kaldırıldığında o görevi yerine getirecek yapılaşmaya gidilmediği için sosyal ahlak dejenerasyonu yaşanmıştır.⁹⁶

Cömertlik, sûfilerin hedeflediği bir ahlakî erdemdir. Sûfiler, "İnsanlardan öyleleri vardır ki, Allah'ın rızası uğrunda kendisini feda eder."⁹⁷ ayetinden hareketle sûfiler, cömertliğin Hak âşıklarının bir vasfı olduğunu ifade

92 Kuşeyrî, *Risâle*, 307.

93 Kuşeyrî, *Risâle*, 306-307.

94 Şeker, İbn Batuta'ya Göre Anadolu, 75-76.

95 Şeker, İbn Batuta'ya Göre Anadolu, 88.

96 Hilmi Ziya Ülken, *Türk Tefekkürü Tarihi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1982), 298-307.

97 el-Bakara 2/207.

ederler. Sûfîler cömertliği, Allah dostu olabilmenin temel şartlarından biri olarak kabul etmişlerdir. Onlara göre, Allah kendine cimriden dost edinmemiştir. Bîşr b. Hâris Hâfî (öl. 227/841) , “cimriye bakmak kalbe kasvet verir.”⁹⁸ demiştir. Allah Rasûlü, “*Cömert Allah’a yakındır, halka yakındır, cennete yakındır, cehennemden uzaktır. Cimri Allah’tan uzaktır, halktan uzaktır, cennetten uzaktır, cehenneme yakındır.*”⁹⁹ buyurmuştur. Bu itibarla şunu söylemek mümkündür. Sûfî cimri olamaz veya cimriden sûfî olmaz. Çünkü Allah Rasûlü (s.a.v.), “*Bir müminin kalbinde iman ile cimriliğin asla bir arada bulunmayacağını bildirmiş*”tir.¹⁰⁰ Allah u Teala cömerttir ve cömertleri sever. İlk dönem sûfî müelliflerinden biri olan Kelâbâzi (öl. 380/990) , cömert olan kişiyi aynı zamanda hayâ ahlâkına da sahip olduğunu ifade eder. Dolayısıyla cimri olan kişide hayâ ve utanma olmaz. “*Allah kendisine dua eden kişiyi boş çevirmekten hayâ eder.*”¹⁰¹ hadisinde buyurulduğu üzere hayânın, Allah’ın cömertliğinin bir neticesi olduğunu gösterir. Allah katında mü’min kulunun değeri af dilemişse, onun elini boş çevirmekten daha yüce ve büyüktür.¹⁰² Bu tür hadisler, temelinde manevî besleyici bir güç olarak Ahiliğin gelişiminde önemli rol oynamıştır.

Sûfîler, cömertliğin üç derecesinin olduğunu ifade ederler. Onlara göre, cömertliğin ilk derecesi sehâ, ikincisi derecesi cûd ve üçüncü derecesi ise îsârdır. Malının bir kısmını veren, bir kısmını kendine bırakan sehâvet sahibidir. Malının çoğunu harcayan ve kendine bir parça bırakan cûd sahibidir. Zarar ve sıkıntılara katlanarak kifayet derecede olan maişeti, yerine başkasını tercih eden kişi de îsâr sahibidir.¹⁰³ “*Onlar ihtiyaçları bile olsa başkalarını kendilerine tercih ederler*”¹⁰⁴ âyetinde belirtildiği üzere îsâr, tasavvufî düşüncede cömertliğin en yüksek derecesi olarak

98 Kuşeyrî, *Risâle*, 338.

99 Tirmizî, “Birr”, 40 (No. 1961).

100 Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Daru’l-Hadis, 1995), 7/276. bk. Dilaver Selvi, “Fütüvvet ve Ahilik Teşkilatlarının Ahlakî İlkelerinin Oluşmasında Tasavvufun Öncülüğü”, *Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2016), 12.

101 Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaut (B.y.: Daru’r-Risaleti’l-Alemiyye, 2009), “Kitabu’d-Dua”, 3865.

102 Gökteş, “Ahilik ve Tasavvuf”, 115; Demirdaş, “Ahilik Geleneğinde Uygulanan Esaslar”, 2/763-764.

103 Kuşeyrî, *Risâle*, 336.

104 el-Haşr 59/9.

kabul edilmiştir. Cimrilik ise Allah’a güvenmemek ve Allah’a karşı kötü zan beslemektir. Çünkü kişi verdiği bir daha yerine gelmeyeceğinden korkar ki bu korku, Allah’a karşı beslenen kötü zannın bir neticesi olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁵ İslâm ahlâkçıları cimriliği ahlâki ve psikolojik bir rezîlet olarak kabul etmişler, diğer rezîletler gibi cimriliğin de ilim ve amel yoluyla tedavisinin mümkün olduğuna dikkat çekmişlerdir.¹⁰⁶

Netice olarak cömertlik, ahînin ve sûfinin ortak vasıflarından birisi olarak ifade edilebilir. Zira, Ahîlik’ten kovulmaya sebep olan hususlardan biri kişinin cömert olmamasıdır. Buna binâen ahî ve sûfiler, cömertlikle-rinin gereği olarak mal biriktirmekten uzak durmuşlardır. Çünkü onlar mal biriktirmeyi Allah’a karşı güvensizlik olarak değerlendirmişlerdir. İkram ve misafire yer temini gibi hususlar, hem Ahîlik hem de tasavvuf-ta ortak payda olarak mevcuttur. Ayrıca her iki geleneğe de misafirle-rin ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli vakıf müesseseleri kurulmuştur.¹⁰⁷

Sonuç

Ahîlik ve Tasavvuf, Anadolu’nun tarihsel ve kültürel dokusunda birey-sel ve toplumsal yapıların oluşumunda etkisi olan iki önemli kurumdur. Her ikisi de İslâm’ın temel kaynakları Kur’an ve sünnete dayanır, bireyin ahlâkî tekâmülü ile toplumsal düzeni sağlayan hedefler doğrultusunda işlev görür. Kur’an ve sünnete dayanan ilke ve esaslarıyla bu iki kurum Anadolu’nun tarihsel ve kültürel dokusunda bireyin ve toplumun ahlaki yapısını inşa etmiştir. Ahîlik ve tasavvuf kurumsal kimliklerinde farklı hizmet odak noktalarına sahip olmakla birlikte özüne bakıldığında her iki teşkilatın temelinde insanı merkeze alan, verdikleri eğitimlerle insa-nı ve toplumu dönüştüren bir fonksiyona sahip olduğu anlaşılmaktadır. Tasavvuf, bireyin nefsinin tezkiye ederek içsel arınmasını ve manevî yön-den tekamül ederek Allah’a yakınlaşmasını hedeflerken; Ahîlik daha çok pratik hayatta meslekî beceri ve dayanışma, iş ahlakı ve adalet üzerine toplumsal düzenin tesis edilmesini amaçlar.

105 Ebu Bekir Muhammed İbn İshak Kelâbâzi, *Ta’arruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 151-152.

106 Mustafa Çağrıcı, “Cimrilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/4; Demirdağ, “Ahîlik Geleneğinde Uygulanan Esaslar”, 2/764.

107 İsmet Parmaksızoğlu, *İbn Batuta Seyahatnamesi’nden Seçmeler* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, 1971), 61.

Ahi Evran öncülüğünde kurumsallaşan Ahîlik teşkilatı, İslâm ahlakı ile Türk kültürünü birleştirerek, esnaf ve sanatkâra yönelik hem meslekî hem ahlakî eğitim veren bir sistem kurmuştur. Bu teşkilat sadece bir esnaf örgütü olmamış, aynı zamanda kurduğu zâviyelerle derin bir ahlak ve hayat felsefesini hayata geçiren faziletli bir toplumun oluşmasına öncülük etmiştir.

Teşkilatta eğitim süreci çıraklıktan ustalığa kadar uzanır ve bireyler sadece teknik beceri değil, yüksek ahlakî vasıflarla da donatılır. Teşkilatın en dikkat çekici yönü, meslekî becerilerle donatılan bireyi ahlakî erdemlerle yoğurarak nitelikli birer insan haline gelmesi için gayret sarf etmesidir. Tasavvuf ise bireysel tekâmül hedefleyen mistik bir eğitim sistemidir. Şeyh-mürîd ilişkisi ile bireyi içsel terbiyeye yönlendirir ve bireyin nefsindeki kötü yönleri terbiye ederek hakikate ulaşmasına çabalar. Bu yapı, ahlakî olgunluğun ve ruhsal tekâmülün zeminini oluşturmıştır. Tarikatlar aracılığıyla tasavvufî ahlâk, sosyal yapıya nüfuz etmiş ve toplumda adalet, sabır, kanaat, cömertlik gibi değerlerin yerleşmesini sağlamıştır. Bu yönüyle tasavvuf, bireyde manevi bir olgunluk sağlayarak onun toplumsal yaşama daha bilinçli ve sorumlu bir birey olarak katılımını amaçlar. Tasavvufta mürîd-mürşîd ilişkisi ile Ahîlikteki usta-çırak ilişkisinin tatbikinde usul, edep ve esaslara bakıldığında, her iki kurumun da bireyin rehberlik ve gözetim altında eğitilmesi temeline dayandığı görülür.

Çalışmada yapılan karşılaştırmalı analizler, Ahîlik ve Tasavvufun birbirinden bağımsız yapılar olmaktan çok, birbirini besleyen ve tamamlayan kurumlar olduğunu göstermektedir. Her iki kurum da ahlak, edep, sabır, kanaat, doğruluk ve cömertlik gibi ilkeleri ortak değerler olarak merkeze almış, farklı yöntemlerle bu değerleri bireye ve topluma kazandırmıştır. Ayrıca Ahîlik ile fütüvvet arasındaki yakın ilişkiye bakarak, Ahîlik teşkilatının tasavvufî temellere dayanarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Fütüvvetnâmelerde yer alan ahlaki kurallar, Ahîliğin teşkilat yapısında doğrudan karşılık bulmuş; bu da tasavvufun Ahîlik üzerindeki etkisini net biçimde vuzûha kavuşturmuştur. Nefs terbiyesi, tasavvufun ana hedeflerinden biri olduğu gibi, Ahîlikte de bireyin ahî olabilmesi için önce nefsinin kötü arzularından arınması şart koşulmuştur. Benzer şekilde cömertlik, her iki kurumda da temel erdem olarak görülmekte; ahî ve sûfî, sofrasını herkesle paylaşan, yardımsever ve iyiliksever birey olarak tanımlanmaktadır. Ahîlik, teşkilatında uygulanan esasların oluşumuna

tasavvuf tesir etmiş ve Ahîliğin yetiştirmeyi gaye edindiği ideal toplumun teşekkülüne de aynı şekilde tasavvuf öncülük etmiştir.

Ahîlik, ortaya çıkış sürecinde Mevlevîlik, Halvetîlik ve Bektaşîlik tarikatında etkilenmiş ve bu tarikatların ilke ve prensiplerinden faydalanmıştır. Durum böyle olmak birlikte Ahîliğin ilk kuruluşu ve gelişmesinde bir tarikat olarak ortaya çıkmadığını da ifade etmek gerekir. Teşkilatın yapısı ve mahiyeti incelendiğinde tasavvufî mânâda bir tarikat olmaktan uzak olduğu görülmektedir.

Ahîlik, Anadolu'nun İslâmlaşmasında, Türk kültür ve medeniyetinin gelişmesinde, sanat ve ticaret ahlakının yaygınlaşmasında önemli roller üstlenen iktisad ağırlıklı bir teşekküldür. Hedefi de zenginle fakir, üretici ile tüketici, emek ile sermaye, halk ile devlet arasında iyi ilişkiler kurarak sosyal adaleti gerçekleştirmektir. Bu hedefini hayata geçirirken uyguladığı esasların tasavvufî düşüncenin ilke ve metoduyla örtüştüğünü söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, Ahîlik ve Tasavvuf'un Anadolu'daki sosyal ve ahlaki yapının inşasındaki rolleri, birbirinden ayıramaz şekilde iç içedir. Bu iki gelenek, İslam'ın ahlaki ilkelerini Anadolu insanının günlük hayatına taşımış, bireysel ve toplumsal gelişimi aynı potada birleştirmiştir. Ahîlik pratik hayatta; tasavvuf ise içsel yolculukta insanı olgunlaştırmayı amaçlamış, bu yönleriyle birbirlerini tamamlamışlardır. Bugün bu iki yapının değerlerine yeniden dönülmesi daha sağlıklı, ahlakî ve dengeli bir toplum inşâ etme açısından son derece önemlidir.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: Daru'l-Hadis, 1995.
- Akgül, Yusuf. "Ahilikte İş ve Ticaret Ahlakına Ait Bazı İlkelerin Sünnet Bağlamında Değerlendirilmesi". *Ahilikte İş ve Ticaret Ahlakı Sempozyumu*. ed. Mehmet Tıraşçı vd. 231-243. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2018.
- Algül, Hüseyin. "Muâhât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/306-307. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Âsım Efendi. *Kâmûs Tercemesi*. İstanbul: y.y., 1304.
- Ateş, Süleyman. İnsan ve İnsanüstü. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985.
- Aytekin, Ebubekir. *Tarihten Günümüze Fütüvvet ve Ahilik*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2. Baskı, 2018.
- Barkan, Ömer Lütfi. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler". *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), 279-386.
- Bayram, Mikail. *Ahi Evren Tasavvufi Düşüncenin Esasları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Bayram, Mikail. *Şeyh Evhadü'd-dîn Hâmid el-Kirmânî ve Evhadiyye Tarikatı*. Konya: Damla Matbaacılık ve Ticaret, 1983.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. Riyad: Daru's-Selam, 1999.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto Yayınları, 6. Basım, 2014.
- Çağatay, Neşet. *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.
- Çağrı, Mustafa. "Ahlâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/1-9. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Çağrı, Mustafa. "Cimrilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/4-5. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çakmak, Muharrem. "Ahiliğin Tasavvufi Temelleri ve Ahilik-Fütüvvet İlişkisi". *Hikmet Yurdu* 7/13 (Haziran 2014), 143-158. <http://dx.doi.org/10.17540/hy.v7i13.249>
- Çatak, Adem - Vural, Ahmet. "Fütüvvetin Teşkilatlanmasında Şihâbeddin Ömer es-Sühreverdî'nin Katkıları". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 104 (Aralık 2022), 187-195.
- Demirdaş, Öncel. "Ahilik Geleneğinde Uygulanan Esasların Tasavvufi Düşüncedeki Karşılıkları". *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu*. ed. Ahmet Gökbel vd. 753-769. Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Demirdaş, Öncel. *Kösec Ahmed Trabzonî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2017.
- Doğan, Hulusi. *Ahilik ve Örtülü Bilgi*. Bursa: Ekin Basım Yayın, 2006.
- Eflâkî, Ahmet. *Menâkıbü'l-Ârifin, Âriflerin Menkıbeleri*. çev. Tahsin Yazıcı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989.
- el-Kazvî. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Şuayb el-Arnaut. B.y.: Daru'r-Risaleti'l-Alemiyye, 2009.

- Erdem, Ekrem. "Fütüvvet/Ahilik - Tasavvuf İlişkisi Ve İktisadi Hayata Dair Bazı Çıkarımlar: Farklı Dillerde Yazılmış Bazı Fütüvvetnameler Üzerine Bir İnceleme". *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 8/2 (2022), 185-222. <https://doi.org/10.54863/jief.1143438>
- Gazâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ-u ulûm'id-din*. thk. Abdullah el-Halidî. Beyrut: Daru'l-Erkam, ts.
- Gazâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Meâricü'l-kuds, Hakikat Bilgisine Yükseliş*. çev. Serkan Özburun. İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.
- Göktaş, Vahit. "Ahilik ve Tasavvuf'taki Bazı Müşterek Ahlakî Ögeler". *Uluslararası Ahilik Sempozyumu*. ed. Ali Çavuşoğlu. 107-124. Kayseri: 2011.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. "Burgâzî *"Fütüvvetnâme"*si". İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası. İstanbul: 1954, 76-153.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı". İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası. İstanbul: 2011, 6-354.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî, Vilâyetnâme*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1958.
- Günay, Ünver. "Dini Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/10 (1998), 69-78.
- Hemedânî, Emîr-i Kebîr. *Risâle-i Fütüvvetiyye, Fütüvvet Kardeşliği*. çev. Tahir Uluç. İstanbul: İBER Yayınları, 2023.
- Hücvîrî, Ali b. Osman Cüllâbî. *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 5 Cilt. b.y.: Dârür Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemaluddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. 10. Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutûbî'l-İlmiyye, 2005.
- İsfehânî, Râgıb. *Müfredât el-Fâzî'l-Kur'an*. thk. Safvân Adnan Dâvûdî. Beyrut: Daru'l-Kalem, 1997.
- Kâşânî, Abdürrezzâk. *Tuhfetü'l-ihvân fi haşâ'îşi'l-fityan, Fütüvvet Yolumun İlke ve Esasları*. çev. Tahir Uluç. İstanbul: İBER Yayınları, 2023.
- Kazıcı, Ziya. "Ahilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/540-542. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kelâbâzî, Ebu Bekir Muhammed İbn İshak. *Ta'arruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Kılavuz, M. Akif. "Ahilik Kurumunda Din ve Ahlâk Eğitimi Anlayışı". *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*. haz. M. Fatih Köksal. 615-628. Kırşehir: y.y., 2005.
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 12. Basım, 2012.
- Kur'an Yolu Meâlî*. çev. Hayreddin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Risâle, Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. El-Haccâc b. Müslim. *Sahihu Müslim*. Riyad: Daru's-Selam, 2000.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Fütüvvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/261-263. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

- Okumuş, Ejder. "Kardeşlik Kavramının Sosyolojik Boyutları". *Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakî ve Kardeşlik Hukuku" Sempozyumu*. 31-60. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Oruç, Ayşe Betül. "Ahilik Teşkilatı'ndaki Denge İlkesinin Kur'anî Temelleri". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 48 (2022), 129-141.
- Öğke, Ahmet. *Kur'an'da Nefs Kavramı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- Özköse, Kadir. "Ahiliğin Tasavvufî Boyutu". *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*. haz. M. Fatih Köksal. 742- (Kırşehir: y.y., 2005), 2/742.
- Özköse, Kadir. "Ahilikte Ahlak ve Meslek Eğitimi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2011), 5-19.
- Özköse, Kadir. "Ahilikteki İş Ahlakî Ve Meslekî Formasyonun Teşekkülünde Tasavvufun Rolü". *Ahilikte İş ve Ticaret Ahlakî Sempozyumu*. ed. Mehmet Tıraşçı vd. 17-28. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2018.
- Parmaksızoğlu, İsmet. *İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, 1971.
- Radavî, Abdulgani Muhammed bin Alâüddin el-Huseynî. *Fütüvvetnâme-i Tarikat*. haz. Osman Aydın. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Sancaklı, Saffet. "Ahilik Ahlakının Oluşumunda Hadislerin Etkisi". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2010), 1-28.
- Sarıkaya, M. Saffet. "Osmanlı Toplumunun Dini Yapısına Bir Bakış Denemesi: Ahilik-Bektaşilik İlişkisi I". *Araştırmalar İnsan Bilimleri Araştırmaları* 1/2 (1999), 17-34.
- Selvi, Dilaver. "Fütüvvet ve Ahilik Teşkilatlarının Ahlakî İlkelerinin Oluşmasında Tasavvufun Öncülüğü". *Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2016), 1-37.
- Soykut, Refik *Orta Yol Ahilik*. Ankara: Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu Yayını, 1971.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbeddin Ömer. *Avârifü'l-meârif, Tasavvufun Esaslar*., haz. Hasan Kamil Yılmaz vd. İstanbul: Vefa Yayınları, 1990.
- es-Sülemî, Ebu Abdi'r-Rahman. *Tasavvufta Fütüvvet*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977.
- Şeker, Mehmet. *İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Tekeli, Hamdi. *Tasavvuf Kültürüne Giriş*. Bursa: Uludağ Yayınları, 2011.
- Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre. *Câmi'u'l-kebir*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslami, 1996.
- Tüsi, Ebû Nasr Serrâc. *el-Lüma', İslam Tasavvufu*. çev. Hasan Kamil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türk Tefekkürü Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1982.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 10. Baskı, 2004.

